

Bacskai Sándor

Abelosz Benjamin története

„Sújtva sújtott engem az Úr, de a halálnak mégsem adott át engem”

(118. zsoltár)

Nem tudom, érezni-e a beszédemen, hogy nem Magyarországon élek. A feleségemmel magyarul beszélgetünk, az egyik fiam, aki ötvenhatban negyedik volt, majdnem helyesírási hibák nélkül ír magyarul. Hetvennégy éves vagyok. Régi kapuvári család vagyunk, már az édesapám is ott született. Fűszerkereskedésünk volt nagyban és kicsiben a főutcán, nemcsak a városból, de a környékről is sokan jártak hozzánk vásárolni. Kapuváron több mint száz zsidó család élt. A hitközség ortodox alapon állt, de nem mindenki tartotta a vallást, néhány üzlet szombaton is nyitva maradt, sőt az egyik család még disznót is hízlalt. Később egy új rabbi került oda, a Beled környékéről származó „színmagyar” Ungar Ábrahám, és egy kicsit kezdte megtéríteni a hitközséget; nem keményen, csak szép szóval, például azt mondta az egyik boltosnak, csináljon egy mérleget, és majd meglátja, hogy akkor sem keres kevesebbet, ha szombaton bezár. Úgy is lett, azt, amit szombaton elvesztett, a hét többi napján megkereste.

Az elemiben jó eredménnyel tanultam. Negyedik elemista koromban volt egy körzeti verseny a polgári iskolában, és a tanítóm azt mondta, próbáljam meg, mert azon a nívón vagyok, mint a polgári negyedikesei. Fogalmazást kellett írni, és megelőztem a négy osztályal fölöttem állókat, első lettem. Na-



Az Abelesz család a kapuvári bolt előtt.
Benjámín a szemüveges fiatalember

gyon szerettem a földrajzot és a fogalmazást, amit sokszor versben írtam meg. Jó tanuló voltam, de csintalan gyerek, magaviseletből kettő, a többiből kitűnő. Mégsem kerültem értelmiségi pályára, elsősülökként én folytattam volna az üzlet vezetését, és a numerus clausus miatt különben sem gondolhattam arra, hogy egyetemre menjek.

Tizennégy éves koromban, a hatodik elemi után Pápára kerültem. Az én apám aske-náz ortodox volt, de Grünwald rabbi, aki a pápai haszidok rebbéje volt, nagyon jó hírű jesivát vezetett, sokan tanultak nála. Pedig nem vettek fel mindenkit, aki nem ért el egy bizonyos szintet, az kiesett. A jesivának nem volt internátusa, albérletekben laktunk, és sokan „napokat ettek”. Mindannyian

szegénységben éltünk, és a jesiva vezetői azt akarták, hogy az idősebbeknek legyen valami keresetük, ezért a fiatalok mellé odatettek egy-egy idősebbet, egy *hazerbóbert*, hogy havi pár pengőért tanítsa. Amikor a boldogult nagyapámmal először mentem Pápára, a kapuvári rabbtól kaptam egy ajánlólevelet, hogy én már egyedül is tudok tanulni. Grünwald rabbi kihallgatott, és azt mondta, tényleg nincs szükségem segítségre.

1939-ben édesapámat behívták katonának. A petlendpusztai majorságban létesítettek egy tábor-t a lengyel hadifoglyok számára, ott volt ór. Számí-

tottunk rá, hogy előbb-utóbb behívják, ezért már korábban is ismerkedtem az üzletvezetéssel. Hazajöttem Pápáról, és tizenhét évesen én helyettesítettem az apámat. A munkát megszoktam, mert volt egy gabonakereskedésünk is, és aratásokkor ott zsákoltam, otthon megraktam a lovas kocsit, míg kiért az állomásra, beálltam az üzletbe kiszolgálni, aztán kibicikliztem a vasútállomásra, és a nyolcvankilós zsákokat fölraktam a vagonba.

Negyvenháromban behívtak munkaszolgálatra. Elintéztük, hogy alkalmatlan legyek, három év helyett csak három hónapra kellett bevonulni. Szombathelyre kellett mennem felülvizsgálatra, egy Kuna nevű, kimondottan antiszemita katonarvoshoz, ő még a halottakat is alkalmasnak nyilvánította. Az egyik kapuvári orvostól kaptam egy igazolást, hogy beteg vagyok, nem tudok odautazni, és amikor újra hívtak, adott egy lázinjekciót. A következő behívón már a csendőrökkel fenyegettek, ezért elmentünk Keviczky főorvoshoz az idegosztályra, aki azt javasolta, hogy menjek fel Pestre a professzorához, dr. Lehoczkyhoz, a világhírű ideggyógyászhoz, és játsszam meg a bolondot. Kérdezte, mit tudnék a legkönnyebben szimulálni, gondoltam, hogy az apátiát. A professzor valószínűleg tudta, miről van szó, de nem mutatta, és bekerültem a Szt. István kórház idegosztályára. Egész nap feküdtem, nem törődtem semmivel, csak a vécére mentem ki. Viceket meséltek, hogy nevessek, de meg tudtam állni. Csak egyszer árultam el magam, amikor jött a vizit, az orvosnő meg akarta mérni a pulzusomat, épp akkor ébredtem, és félálomban segitettem föltűrni a pizsama ujját. Fölkialtottak, hogy ez az első normális mozdulatom, adjanak valami kezelést, nem értettem, hogy mit. Egy ismerős orvos azt mondta, ez agylékelést jelent, adott egy lázinjekciót, így sikerült megúszni.

Negyvennégy tavaszán voltam életemben először futballmeccsen, a Vasas és az Újvidék játszott az Elektromos pályán. A kórházból még februárban kikerültem, a sógorommal beálltunk dolgozni egy építési vállalathoz. Nem sokkal előtte szerelt le, szakáltuk is érte, golyószórós katonaként a Felvidéket, Erdélyt és a Délvidéket is felszabadította. A munkaszolgálatra való átállás nem egyszerre történt Magyarországon, egyik nagybácsim, aki egy elit alakulatnál volt szerelő, még akkor is katonai egyenruhában járt, amikor Ukrajnában már javában fagytak meg az emberek.

Szomorúan mentünk haza a meccsről, kikapott a Vasas, otthon meg olyan hangulat fogadott, mint a

tisá be ávi böjtör: bejöttek a németek. A sógorommal megpróbáltuk keresni a kapcsolatot a partizánokkal, a Király utcában volt valami összekötő, de nem lett belőle semmi. Áprilisban jött a sárga csillag, aztán júniusban a behívó, gondolkoztunk, vajon mi a jobb: bevonulni vagy bemenni a gettóba. A lengyel zsidó menekültek azt mondták, a gettónál minden jobb. Bevonultunk Jászberénybe, én mint alkalmatlan visszamehettem volna Pestre, de azt mondtam, már meggyógyultam. Az alkalmatlankat Hatvannál leszállították, és Auschwitzba irányították, rögtön mentek a gázba, még Mengele elé sem kerültek.

Jászberényben szétszortíroztak bennünket. Engem egy német alakulathoz, a 201-es Honi Honvéd Ködösítő Századhoz osztottak be. „Elit” század volt, csupa fehér karszalagos, kitért zsidó, de hiányzott egy félszakasznyi, így kerültem oda mint sárga. Piliscsabára küldtek kiképzésre. A ködsavat sűrített levegővel nyomják ki a hordókból, és hatalmas területeket lehet vele beködösíteni. Borzalmas anyag, amire rácsöppent, kiégette, a fű nem nőtt többé, a kézről csontig lemarta a húst. Kaptunk gumikesztyűt, gumiköpenyt, gumicsizmát, csak így nyúlhatunk hozzá. Sokat szenvedtünk, ütöttek-verték, még a kiképzés volt a legjobb. Útnak indítottak Várpalotára, hogy a szénbányát, a pétfürdői üzemet, az egész várpalotai katlant ködösítsük. Rákosrendzön három napig álltunk, mert bombázták a Dunahidakat, közben Pétfürdő kapott egy szőnyeget, mire odaértünk, a gyárat tropára verték; olyat még nem láttam, egy mozdony fölrepült a vagonok tetéjére, a fölállított légvédelmi ütegeket az első légnymás lesodorta ágyústól-katonástól. A német parancsnok, egy hatvanéves Wehrmacht-örmeister azt mondta, itt maradunk, ha egyszer már lebombázták, itt nem lesz semmi bajunk. Hat éve volt katoná, megunta, azt mondta, egyetlen kívánsága, hogy a feleségét és a lányát lássa.

A szakaszokat szétszortották a környékbeli falvakba. Én Várpalotán maradtam, egy házban nyolc embert helyeztek el, hat zsidót és két keresztényt, megbízhatatlan elemek voltak ők is, félkommunisták. Egy Farkas nevezetű zászlós lett a parancsnokunk. Kiállt a szakasz elé: „Fiúk! Ki tud kosárlabdázni, futballozni vagy szájharmonikázni?” Mindenki tudta, hogy jelentkezni nem szabad. Ugye, ismeri ezeket a katonai dolgokat, hogy „Kinek van szép kézírása? Akkor menjen vécét pucolni!” – azon már túl voltunk. Én mégis jelentkeztem, hogy tudok futballozni, erre azt

mondta, jó, gyere. Attól kezdve a szakasz mindennap lement a futballpályára, a német őrmester szeretett kapura rúgni, a zászlóssal meg futballozgattunk. Tagja volt a kosárlabda-válogatottnak, dizőzőkkel járta a világot, gyakran lehetett nőkkel látni: „Na, mit szóltok a menyasszonyomhoz?” „Melyikhez?” Hihetetlen, hogy negyvennégyben munkaszolgálatosok ilyen körülmények között lehettek. Nem nagyon tudtuk, hogy másutt mi történik a zsidókkal. Egy éjszaka hallottuk a repülőket – mindig a Balaton felett gyülekeztek –, és másnap reggel találtunk egy röpcédulát, rajta egy kéz, csöpög róla a vér egy lavórba: „Te is mosod kezeidet? A kormány szerint egyetlen csepp zsidó vér sem tapad a kezéhez, ugyanakkor már hatszáz-ezer zsidót kivégeztek!” Nem tudtuk elhinni, hogy ez igaz lehet. Azelőtt hallottunk történeteket a lengyel menekültektől, de csak legyintettünk, ezek rémmesék, ez Magyarország, ahol az én nagyapám már 1850-ben adót fizetett.

A repülők mindennap megérkeztek, egy csoportban huszonhét bombázó, számolgattuk a csoportokat, hihetetlen, de az egyik nap háromezer gép repült át felettünk. A föld remegett alattunk. Azzal vigasztaltak bennünket, hogy jó helyen vagyunk, ide ötszáz kilónál kisebb bombát nem dobnak, nem szenvedünk sokáig.

Október 15-én a századparancsnokunk, egy pesti főhadnagy hazaküldte azokat, akik Berhidán voltak. Másnap elfogták és visszaküldték őket. 18-án a várpalotai futballpályára terelték a századot, és a pálya négy sarkán fölállítottak egy-egy gépfegyvert. Odajött két csendőr, két pilóta és két folyamőr: „Kitarítás! Éljen Szálasi!” „Hát csak éljen” – mondta a zászlósunk. Elmondták, hogy statárium van, megnézték a csomagjainkat, elzabrálták, amit lehetett és elmentek. A szakaszparancsnokoknak fel kellett olvasni a hadparancsot. „Csinnadratta bumm! Mélyen tisztelt publikum! Aki gyilkol, lop, rabol, azt fölakasztják; aki éjjel, azt kétszer akasztják föl.” Nagy vagány volt, és nagyon rendes gyerek. Olyanokat megengedett, hogy akinek volt pénze, hivatalosan fölmehegett Pestre edényeket venni, mert a századnak nem volt konyhája. Az volt a „pénzes buli”. Mások meg feketén mentek föl, az volt a „filléres buli”. Egyszer névsort olvasott, és a század fele hiányzott. Büntetésből napokra bezárt bennünket egy pajtába. Közben jött a ros hasana, és megtudtam, hogy az egyik századnál van tóra és sófár. Engedélyt kértem, hogy ott imádkozhassak. Rám néz: „Te vagy az, aki csak kósert eszik? Elég hülye vagy. De tudod mit, lehet,

hogy neked van igazad. Téged elengedlek.” Egyszer tréning után valahogy egyedül maradtunk a futballpálya öltözőjében – negyvennégy szeptemberében egy magyar tiszt együtt fürdik egy zsidóval! –, és azt kérdi, ki nyeri meg a háborút. Húzódoztam. „Csak mondd meg nyugodtan, nem hallja senki.” „Az amerikaiak.” „Nem, tévedsz: az oroszok. Meglátod, ők kijátsszák még az amerikaiakat is.”

Amikor az orosz támadást megállították a Balatonnál, a mi vonalunk a német részen maradt. December 9-én ágyúdörgést hallottunk: jönnek az oroszok. Új századparancsnokunk volt, szakállas, bilgericsizmás, valószínűleg nyilas lehetett. Éjjelre le kellett vonulnunk a bányába, reggel a Bakonyon keresztül indulunk Németországba. Őrséget állítottak a bányá elé, hogy senki ne tudjon megszökni. Hallottuk, hogy a tisztek beszélgetnek, és az egyik azt mondja: „Te magadra vennéd, hogy Németországban megöljék őket?” „Igazad van. Őrség, lelépni!” Megbeszéltem egy barátommal – a testvére a Népbírószág elnöke lett a háború után –, hogy megszökünk. Előtte megjárta Oroszországot, baj volt a szívével, a nehezebb munkát mindig én végeztem helyette, ő meg a hazulról kapott kóser dolgokat, lekvárt, mézet, ilyesmit, átadta nekem. Ő szökött először, észrevettem, és rálöttek. Elbújt egy csatornában, megmenekült. A lövések miatt nem mertem utánamenni; másnap elindultunk Németországba. Elöl, lovon, a zászlósunk, utána a keret, és leghátul a muszosok. Ahogy beértünk az erdőbe, a század kezdett megnyúlni. Visszajött a zászlós: „Mi van?” „Zászlós úr, én lemaradok.” „Tudod, hogy a katonaszökevénynek halál jár?” Tudtam. Leszállt a lóról, kezét fogtuk: „Sok szerencsét!” Farkas Laci... Próbáltam érdeklődni utána, de nem sikerült. A század kikerült Németországba, és a háromszáz emberből talán húszan jöttek vissza.

Nyolcan szöktünk meg, öt zsidó és három keret. A fényes, fekete gumiköpenyt, amin arany felirat volt és a vállon német katonai jelzés, megtartottuk. Ha mentünk az utcán, úgy tisztelegtek a magyar katonák, hogy azt mondani se kell. Én azt mondtam, hogy ha elkezdünk könyörögni, hogy adjanak egy kis helyet, egy kis ennivalót, akkor elvesztünk. Inkább bemegyünk egy faluba, lefoglaljuk a kocsmát a századnak, ameddig lehet, ott maradunk, egyszer majd csak ideérnek az oroszok. Így is lett, amikor láttuk, hogy egy helyen gyanakodnak, továbbmentünk egy másik faluba. Egy nap kihírdették az amnesztiát a szökött katonákra, a keret tagjai rögtön

jelentkeztek, és velük ment az egyik zsidó fiú is, hiába mondtuk nekik, hogy ez rá nem vonatkozik. Valószínűleg rögtön kivégezték.

Négyen maradtunk: két pesti (egyikőjüknek, Zsigmond Lászlónak a fia ma a Jad Vasem magyar osztályának a vezetője) és egy mosonmagyaróvári fiú meg én. Az egyik faluban segítettem egy asszonynak fölvenni pár zsák búzát a padlásra, utánam jött, és azt mondta, tőlem meg meri kérdezi, hogy nincs-e a barátaim között zsidó. Hogy képzeli, mondtam, hát együtt lennék én бүдös zsidókkal?! Letört egy darab kolbászt, később odaadtam a többieknek, én akkor még nem ettem tréflit. Karácsonykor egy másik házban voltunk, azt mondtam, elrontottam a gyomrom, csak tejet meg kenyeret kérek. Kimentem vécére, közben megszólalt odabent az asszony: „Milyen rendes barátjuk van maguknak, még mindig csak kősert eszik.” Kiderült, hogy egy zsidó családnál volt cseléd, és rájött arra, miért nem eszek rendszeresen. Azt mondták a társaim, kész, ez így nem megy, ezzel bajt hozok rájuk is; úgyhogy karácsony este ettem először tréflit, valami süteményt; kellemetlen íze volt, de le kellett nyelni; nincs mese, az élet mindenekelelt. A kegyszereimet még korábban bedobtam egy kútba, nem akartam, hogy valaki meglássa nálam; az is nagyon nehéz volt, addig minden reggel feltettem a tfilint.

Ennél a háznál azt mondták, hogy a hegyekben, az erdőben van egy tanya, Dűltfáspusztá, oda nem mennek föl a táborig csendőrök, mert nagyon kiesik. A tanya tulajdonosa nagyon rendes ember, a szökött katonák mindig ellehetnek nála; azt, hogy zsidók vagyunk, ne mondjuk neki. Elmentünk ehhez az emberhez, Stolz Károlynak hívták. Adott enni, megengedte, hogy ellegyünk az istállóban. Az egyik nap favágás közben megvágtam a lábamat. A felesége bekötözte, és közben megkérdezte, mikor kaptam utoljára levelet a szülőktől. Mondtam, elég régen. És mit tudok róluk? Láttam, hogy gyanakszik, és bevallottam, hogy zsidók vagyunk. Azt mondta, rögtön gondolta, és nagyon sajnál minket. Mostantól még jobban segít bennünket, és reméli, hogy ezért a jóisten az ő katoná fiát is haza fogja hozni. Megtört a jég; a béresek előtt természetesen továbbra is tartottuk a három lépés távolságot, de amikor magunk közt voltunk, fölcsavarták az angol rádiót. Hetekig maradtunk náluk, míg egy nap a táborig csendőrök körülfogták a tanyát, és amíg Stolz kiment hozzájuk beszélni, az asszony gyorsan elmondta, hol bújhatunk el. Kiugrottunk az ablakon, föl a hegy-

re, minden lépésnél térdig süppedtünk a hóba, szerencsére a szél rögtön el is tüntette a nyomokat. Pár nap múlva lemerészkedtünk, mondták, már nincs veszély, de jobb, ha fönt maradunk, nehogy valaki följelentsen minket. Ástunk magunknak egy bunkert, olyan volt, mint egy fordított „T” betű: a szára egy négy méter mély akna, a két végében pedig annyi hely volt, hogy csak fekvé tudtunk bebújni. A lejáráthoz odatettünk egy létrát, és lent ketten-ketten összebújtunk az üregekben. Nappal aludtunk, éjjel kimentünk elvégezni a szükségleteinket, és minden második este lementünk Stolzékhoz élelmiszerért, rádiót hallgatni, nagyon jóba lettünk. Később, hogy ne lehessen észrevenni, egy falapot tettünk a bejáratra, arra földet, havat. Egy csőszkunyhóféleséget építettünk fölé kukoricaszárból, ahonnan ki lehetett látni, egyikünk mindig fönt ült a létrán, és őrködött. Március 15-én, már kezdett tavaszodni, már jártak fel az emberek a hegyekre, azt mondta Zsigmond László, hogy ezen a napon az ő életében mindig történt valami fontos: ekkor született a gyereke, ekkor jött haza Oroszországból. Reméli, hogy ma is történik valami. Komoly ember volt, hét vagy nyolc nyelven beszélt, élt Palesztinában is, de vissza kellett menekülnie, mert az angolok rájöttek, hogy kommunista. Mindig vitatkoztunk, mert nagyon vallásellenes volt. „Most valami jó fog történni!” Az a fiú, aki fönt ült a létrán, hirtelen leszaladt az üregbe, és azt kiáltotta, hogy lebuktunk. Már megszoktuk, hogy mindig rémeket látott. De most tényleg, lépéseket hallottunk fönről, és lövéseket, aztán meg egy kézigránát robbant a kunyhóban. Valószínűnek tartom, hogy a németek, mielőtt kiürítették volna, átfésülték a terepet, és ha valami gyanúsat láttak, odadobtak egy kézigránátot. A kunyhó szétrobbant, meglátták a lyukat, és oda is bedobtak egyet. Nem lett semmi bajunk, mert az odúban feküdtünk. Újabb kézigránát, megint egy, és ettől olyan füst lett, hogy nem bírtuk tovább, kikiáltottuk, hogy megadjuk magunkat. De a gránátok jöttek tovább. Erre németül kiabáltunk, ők németül szóltak vissza, ötperces időközökben, egyenként, feltartott kezekkel kellett fölmenünk. A bunker bejáratánál ott állt két német táborig csendőr, és messzebb, egy dombon, a harmadik.

Keresztülvittek a falun, „Jüdische Partisanen”, mondták az embereknek, az asszonyok sírtak, senkit nem láttunk, aki örült volna. Egyikünknel volt egy svájci védlevele, mondtuk, hogy svájciak vagyunk. Átadtak a magyar hatóságoknak, de a ma-

gyarok se tudták, mit kell velünk csinálni, ide-oda dobáltak minket, mint egy labdát. A végén a németeknél maradtunk. Odajött hozzám egy magyar szakaszvezető, úgy sajnál, azt mondja, nemsokára pészah, és mi meg itt vagyunk. De nem tud segíteni rajtunk. Választhattunk, vagy kivisznek bennünket Németországba, vagy elmegyünk Győrbe, ahol csatlakozhatunk egy munkaszolgálatos alakulathoz. Természetesen ezt választottuk. Győrben az egyik német megkérdezte, tudjuk-e, merre van az Andrassy utca, én ismertem a várost, megmutattam. Egy nagy épület előtt álltunk meg, rajta egy tábla: „Westungarin Gestapo”. Csak becsaptak bennünket azzal, hogy választhattunk, bármit mondunk, úgyis ide hoznak. Fölvették az adatokat. Az volt a vád, hogy decembertől mostanáig átjárkáltunk a fronton, és híreket vittünk az oroszoknak. Ezt ki kell vizsgálni. Egyszerre csak fölugrott a kihallgatóm, borotvával a kezében, azt hittem, most mindjárt levágja a fejem, de csak a zakóm gallérját vágta föl, nincse odadugva valami. Tovább kérdezett, és az egyik fiú, aki perfekt német volt, mindig rögtön válaszolt neki – megértettük, mit kell majd mondanunk. Bejött a parancsnok, és kérdezte, mit tárgyalgatnak itt a zsidókkal; lőjenek agyon minket, és kész. Átvittek a győri fogházba, gondoltuk, meg akarják várni az éjszakát, majd akkor jönnek értünk. Amikor valaki elment a cella előtt – azt az érzést ember ne érezze! –, azt hittük, most visznek kivégezni. Nem ettünk, nem ittunk, nem volt kedvünk semmihez; minek? Néha bekukucsáltak az örök. Elmúlt egy nap, két nap. Jött egy légiriadó, lementünk a pincébe, ahol találkoztunk más foglyokkal is, lehetett beszélgetni. Többek között ott volt négy szőgyéni bányász, akik már kitűzték a vörös zászlót, de pechjükre az oroszok megálltak a falu előtt, egy plébános, aki angol híreket terjesztett, egy katonatiszt, aki át akart szökni az oroszokhoz és két román munkaszolgálatos. Megtudtuk, mi a figura, két hétig tart, míg valakit kivizsgálnak, utána agyonlövik. Zsigmond Laci megkérdezte, mi a véleményem, meg tudunk-e menekülni. Mondtam, hogy az én véleményem szerint igen. De mégis, hány százalék? Mondtam neki, ötven százalék. És ez a nyugodt ember, akit azelőtt soha nem láttam fölindultan, elkezdett kiabálni, valósággal ordított: „Te hülye ortodox, csak egy ortodox lehet ilyen, hát nem hallottad, halálra ítélték bennünket! Hát hogy menekülhetnénk meg innen?!” Azt nem tudom, hogyan, de a Jóisten megsegíthet bennünket.

Egy nap ágyúszót hallottunk, jöttek a hírek, hogy az oroszok elfoglalták Komáromot. Kiengedték a köztörvényes foglyokat, először a vizsgálatiokat, utána a jogerősen elítélteket, a végén az összes rablót, gyilkost, betörőt, csak a bányászok, a pap, a tiszta, a két román és mi négyen maradtunk. Nem kaptunk enni, nem hallottuk az öröket, úgy látszott, elmenekültek. Bekopogott az egyik ór, mind elmentek, csak ő maradt egyedül, ő kommunista, nem fél az oroszoktól. No, hát akkor nyissa ki az ajtót! Azt nem lehet, a kötelesség az kötelesség. Éjjel a németek keresték a foglyaikat, elmentek. Korán reggel fiatal nyilasok rohagáltak, értünk jöttek, már lőtték Győrt, mi voltunk az utolsók, akik átmentek a Duna-hídon, utána fölrobbantották. A katonák az út szélén heverészttek, ott már senki nem harcolt, és az egyik tiszta odaszólt a nyilasoknak, hová viszik ezeket a szerencsétleneket. Az egyik tizenéves visszazólt, hogy „Százados úr, fogja be a pofáját!”, nekünk meg azt mondta, legyünk nyugodtak, a parancsnoka rendes ember, nem kínozza sokáig a foglyokat. Faluról falura mentünk, a parancsnok egyikben sem volt, végül Héderváron ránk esteledett. Egy tanyán szortírozni kezdtek a foglyokat: „A magyarok álljanak ide!” Mi is odaálltunk, „Te magyar vagy? Te büdös zsidó vagy!”, és pofon vágta, aki lefelől állt. „Oda állj!” Mindenkit kiengedtek, a két románt is, mi maradtunk egyedül. Az SS-ek elkezdtek ütni verni bennünket, én voltam a legfiatalabb közülünk, igyekeztem lábon maradni, és bátran meghalni, végül én is leroskadtam a földre, a fejből dült a vér, a fogamat kiverték. Feküdtem a földön, elmondtam a *Viddujt*, a halál előtti gyónást, és akkor hirtelen átfutott az agyamon, hogy ha ezt majd otthon elmesélem, senki nem fogja elhinni. Fogalmam sem volt arról, hogy ilyen kínzások, gyilkosságok másutt is megtörténtek, hogy a szüleimet és a testvéreimet már meggyilkolták.

Kiadták a parancsot, hogy verjenek agyon, ha nem dögléne meg, golyót belénk. Zsigmondot és a másik pesti fiút elvitték, egyszer puskalövéseket hallottunk, na, most mi következünk. De nem ez történt: az SS-ek azt mondták, ők senkit nem végeznek ki a helységparancsnok engedélye nélkül. Ez a parancsnok éjjel fölkel, felöltözött, kijött hozzánk a tanyára, és megparancsolta, hogy adjanak át bennünket a magyar hatóságoknak. Ez volt 1945 szederestéje, pészah éjele, a számításaim szerint.

Reggel mindenütt halálos csönd volt. Bementem egy házba, és kértem, hadd bújjak el a padláson.

Megengedték, elbújtam. Másnap idegen szavakat hallottam a ház előtt, kicsit szétszedtem a zsupot, látom, hogy vörös csillag van a katonák sapkáján. Le akartam menni, de alighogy odaléptem a padlásfölszobához, rám fogták a géppisztolyt. Még csupa vér voltam, „Gestapo! Gestapo!”, próbáltam magyarázni. Az egyik ukrán tudott magyarul, annak elmondtam, hogy ki akartak végezni: jól van, lejöhetnek. Gróf Hédervárynak volt egy szeszfőzdéje, az oroszok vödörszámra zabrálták a tiszta szeszt. Az egyik odanyújtott egy teli vizes poharat, hogy igyam ki. Nem iszok. Nem? – és felemelte a géppisztolyt. Beleittam, de rögtön elkezdtem köhögni, krákogni, ezen nevetett egy jót, és otthagytott. Egy gémeskútnál megmosakodtam, egyszer csak lefékezett mellettem egy dzsip, egy katona odaugrott hozzám, elvette az órát – bar-micvára kaptam, ezüstláncon lógott –, fölült a dzsipre és elhajtott. Fölszabadultunk.

Mi négyen elváltunk: az egyik fiú úgy gondolta, még nagyon zűrös a helyzet, még nem mer elindulni; ma Kanadában él. A másik fiú hazament Mosonmagyaróvárra, mi meg Zsigmonddal elindultunk Győr felé. Láttuk, hogy az úton az oroszok szedik össze a magyar katonákat. Leültünk a fűbe, vártuk, mi lesz ebből. A katonák észrevették, hogy ott ülünk, ők is leültek mellénk, úgyhogy a végén már többen voltak ott, mint ahányan a menetben álltak. Az oroszok odajöttek, minket is felállítottak, mondtam Zsigmondnak, próbáljon meg beszélni velük. Ő elmondta a parancsnoknak, kik vagyunk. „Jevrej, nye jevrej, Szálasi-szoldát”, és bevágtak a foglyokhoz. Tízezreket vittek Győrbe, a Frigyes laktanyába, angol és amerikai repülőket, cseheket, románokat, „te ide állj, te oda”; mi még ráértünk. Zsigmond ismerte az orosz zsidó típusokat, és feltűnt neki az egyik tolmács. Odamentem hozzá, és mondtam neki jiddisül, hogy mi ketten zsidók vagyunk. Átölelt, és kérdezte, mit tudna segíteni. Mondom, innen kijutni, minél előbb. Beállított egy csoportba, nemsokára kiengedtek. Ismertem Győrben egy cukorkagyárost, akitől gyakran vettünk árut, kértem, hogy nála aludhassunk. Másnap reggel elváltunk Zsigmonddal, ő ment Pestre, én meg Kapuvárra. Zsigmondból mint régi kommunistából nagy ember lett, a pártiskolán tanított, kapott egy lakást. Egy darabig még tartottuk a kapcsolatot, egészen addig, amíg el nem mondtam neki, hogy ki szeretnék vándorolni, és kértem, hogy írja alá a kérelmemet. Azt mondta, ez ellenkezik az elveivel. Értem már nem kár, rajtam már nem lehet változtatni, de azt nem enged-

heti meg, hogy a gyermekeim ne legyenek kommunisták.

Elindultam hazafelé. Hallottam, hogy Csornán van egy Joint iroda, ott adnak igazolványt, hogy az oroszok ne vigyenek el. Elmentem, adtak papírt, de azt is mondták, hogy nem ér semmit, inkább kerüljem el őket. Végig a 11-es busszal mentem (a két lábammal), reggel indultam, estére Kapuváron voltam. A házunk előtt nemzeti karszalagos őr állt, a magyar hatóság rátette a kezét a raktárainkra, nehogy elzabrálják. Később mindent elvittek, hogy kicsoda, nem tudom, és beengedtek a lakásunkba. Én voltam az első zsidó Kapuváron, később kezdtek visszaszállingózni az emberek, akik Kópházáról vagy Fertőrákosról jöttek, menni se tudtak, csak feküdtek, én vittem nekik ennyivalót, és segítettem visszahordani az elrabolt bútorokat. Csináltunk egy népkonyhaféleséget, Rosenberg vaskereskedő házában állítottuk fel, nagyon nagy háza volt, és egyedül maradt. Kapuvárra körülbelül százan jöttünk vissza a négyszáz emberből: huszonöt százalék, ez jobb arány, mint másutt volt, a Sopron megyieket az utolsó transzporttal vitték el. Két testvérem Auschwitzban szabadult föl, az egyik rögtön hazajött, a másik orosz fogságba esett. Jó fél évvel a fölszabadulás után, szeptemberben vagy októberben egy orosz egyenruhás jön velem szemben, és a nyakamba borul, akkor ismertem csak meg, hogy a testvérem. Gyerek volt még, tizenhat éves.

Ungar rabbit megölték Auschwitzban, a fia visszajött, de alig pár hónapig maradt. Egy Weinberger nevű ember kitanult sajnethnak, ő vágott. Rögtön lett mikve is, a hitéletben nem lehetett érezni visszasesést, az azelőtt vallástalanok vallásosakká lettek, mindenki kitartott, és igyekezett visszatérni a régi kerékvágásba. Jöttek hozzám a keresztények, és mindent visszaadtak, amit a szüleim náluk hagytak, pénzt, ágyneműt, ilyesmit, nagyon rendes emberek voltak. De az is előfordult, hogy egy vevőnk a szomszéd faluból azt mondta, vigyázzak, bajom lesz, mert csillag nélkül megyek az utcán. Szóltam neki, hogy mondja meg a nyilas barátainak, most már más világ van. Voltak, akik nem akarták visszaadni a zsidóknak a bútorokat. Rikov őrnagy, a városparancsnok azt javasolta, ne veszekedjünk velük, ő biztos abban, hogy egy év múlva több mindenünk lesz, mint nekik. Volt egy zsidó szeszfőzde, megindították, az oroszoktól rumért mindent lehetett kapni.

A háború alatt Ungar rabbi, aki többünknek segített, hogy ne kelljen bevonulni, megígértette velünk,

hogy ha vége lesz a háborúnak, egy éven belül meg-nősülünk. Igyekeztünk is nőszülni, de nem volt közlekedés, nem tudtunk hogyan ismerkedni. Ajánlottak partikat, de akit nekem szántak, nem tetszett. Egyik nap az öcsém unatkozott, és a gyárak üzleti ajánlatait olvasgatta – addig, mivel az üzlet még nem indult meg, föl se bontottuk a borítékokat, gondoltuk, jók lesznek télen befűteni. Az öcsém nézegeti a leveleket, és az egyikben az áll, hogy Neumann, óbudai rabbi fia, akivel együtt tanultam Pápán, egy partit ajánl, a sárvári nagybácsija unokahúgát. Semmiféle közlekedés nem volt, kerékpáron tettem meg a több mint ötven kilométeres utat. Megtetszettünk egymásnak, és pár hónapos ismeretség után megtartottuk az esküvőt. Lassan mi is megindítottuk az üzletet, a keresztényektől visszacapott pénzen Pesten bevásároltam, vonatlépcsőn, a vonat tetején utaztam, közben az oroszok kizabráltak, ezt mondani se kell. A GySEV-nek valahogy megmaradt két motor-kocsija, úgy hívták, hogy mesevonat: ablakai voltak, fűtötték, nem is ment be a Déli pályaudvarig, nehogy az oroszok meglássák. Amíg a forint nem jött, tojásért árultunk, azt schillingért el lehetett adni az oroszoknak.

1947-ben az ortodox zsidóság nagy része a szociáldemokratákra szavazott. Voltak, akik a kommunistákkal szimpatizáltak, de mások, mint a szocdemek, nem jöhettek szóba. Például Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt jelöltje tartott egy programbeszédet Kapuváron, és abban azt mondta, hogy a Nemzeti Parasztpárt azért „nemzeti”, mert nincs benne se sváb, se zsidó.

Az üzletem szépen fejlődött, de egyre jobban éreztük a lelki terrort. Érezte az ember minden lépésében, hogy figyelik. Láttuk, hogy a vallásosok nem maradhatnak meg a kommunizmusban. Árut is egyre nehezebben kaptunk. Auschwitz után nem gondoltunk arra, hogy Magyarországon maradjunk. Miért éljünk itt tovább? A feleségemmel elhatároztuk, hogy amint lehet, kimegyünk. Kértünk útlevelet, de visszautasították. Ezzel a rendszer csak azt segítette elő, hogy siessünk, különben megvártuk volna, amíg egy kis pénzt keresünk.

1949. május 1-én az öcsém és a sógorom átszökött a határon, én elmentem felvonulni, vittem a vörös zászlót meg a Sztálin-képet, és közben vártam, mikor jön vissza az embercsempész jelenteni, hogy szerencsésen átértek. Bécsbe akartunk menni, onnan tovább Izraelbe. Péter-Pál napján a csempész minket is bevitt a nádásba, egy patak volt a határ,

én a nagyobbik gyerekkel már átértem a túlsó part-ra, de a határőrök meghallották, hogy törjük a nádat, és ránk lőttek. Kénytelen voltam visszajönni a feleségemért és a gyerekekért. A barátom, akivel együtt mentünk, átért, két hétre rá már Izraelben volt. Ott maradtunk, elfogtak. Az embercsempész beköpte, hogy a sógorom és egy másik barátunk is át akar jönni, később megtudtuk, hogy őket is letartóztatták.

A nagy gyerekeket hazaküldték a húgomhoz, a kisebbik négy és fél hónapos volt, még szopott, ő a feleségemmel maradt. A Katonapolitikai Osztályra vittek és kihallgattak bennünket. Állandóan azt kérdezték, hogy én nagykereskedő voltam, hová tettem a pénzt. Aztán hirtelen abbamaradt a kérdészködés. Kapuváron gyakran eljött hozzám egy ember, aki a soproni bankban dolgozott, hogy fektessem be a pénzemet dollárba, ő ad feketén, de soha nem vettem tőle. A feleségemnek megengedték, hogy kimossa a pelenkát, és amikor ment a mosókonyhába, találkozott ezzel az emberrel. Kiderült, hogy provokátor volt. Ő szólhatott a kihallgatónak, hogy már próbált bennünket beugratni, és nem sikerült, nincs pénzünk. Amúgy rendes volt, valahonnan szerzett tejet a feleségemnek. Átkerültünk a szombathelyi ávóra, vonattal mentünk, az embe-
reket néztek, talán sajnáltak, de meg se mertek szólalni. A kíséző megengedte, hogy vegyünk kenyeret. Amikor az ávó udvarára értünk, mindenfelől ordítózás hallatszott az ablakokból, hogy ne bántsanak, ne bántsanak, mindent bevallok. Odaállítottak a falhoz, „Szúrd a szemeddel a falat!”, és amikor elmentek mögöttünk, nekilökték a fejünket. Voltak, akik elájultak. Mindenkit sorra behívtak a „cuccos” hadnagyhoz, valószínűleg zsidó volt, mert amikor meghallotta, miért hoztak be, elkezdett kiabálni, hogy „Erecbe, Erecbe?” – egy keresztény Palesztinát mondott volna. Kérdezte, miért van nálam kenyér, mondtam, csak kósert eszek. Megeszed itt te még a falat is, mondta. Továbbküldött, azzal, hogy majd mondjam azt: „nem pohár”. Megmondtam, fölvettem az adataimat, valaki gépelt, jó ha percenként egy betűt leütött. Akikkel a hadnagy nem üzent, hogy „nem pohár”, azt belefektették a mosdóvályúba és súrolókefével végigsúrolták. Valószínűleg a szabotőrök, vagy akik tagadtak, rosszabbaknak minősültek, mint egy egyszerű bokorugró. Például ült ott egy ávós, aki Ausztriába akart szökni, azt állandóan verték. A feleségem sokat sírt, mert hallotta a kiabálásokat, félt, hogy engem is bántanak, látták, hogy

kisgyereket szoptat, megkönyörültek rajta, és oda-hozták hozzám, hogy nyugtassam meg.

Csak két napig voltunk az ávón, különleges bűnünk nem volt, egy pénteki napon áttettek bennünket a fogházba. Még az ávón hallottam, hogy van ott egy „ortodox” cella, az 52-es, a fogházban kértem, hogy ha lehet, tegyenek oda. „Miért, maga ortodox?” „Igen.” „Hogy hívják?” „Abelesz.” „Maga az? Az egész hitközség magukat keresi. Ne féljen, itt már más világ van!” Egypáran tudták, hogy ki akarunk menni, de nem érkezünk meg Bécsbe, sejtették, mi történt, és figyelték a fogházat, mikor jelenünk meg. Péntek estére kalácsot, halat, bort kaptunk, akkor már három hete alig ettünk, az ávón auschwitzi kosztot adtak vagy még annyit se. Másnap fölkerültünk az előzetes cellába, pár napra rá jött a tárgyalás, én fél évet kaptam, a feleségem két hónapot. Kértünk egy ügyvédet, és fellebbeztünk, nekem levették négy és fél hónapra, a feleségemnek másfélre. Az 52-es cellában csak disszidensek ültek, volt egy csoport, hamis útlevelel akartak Ausztriába szökni, egyikük gyanús lett a határőrnek, erre megszólalt, miért pont őt piszkálják, amikor nyolcan jöttek; lebuktatta azokat is. Rosszabb elbánásban részesültünk, mint a „csövesek”, a köztörvényesek, ők kapták a kedvezményeket, ők voltak az elit, ők csak raboltak; de azért nem volt olyan rossz dolgunk, kóser kosztot kaptunk kintről, a hitközségtől, reggel-este imádkozhattunk. Szombatonként bejött a szombathelyi rabbi, előadásokat tartott, többek között arról, hogy a törvényeket tiszteletben kell tartani, aki erre nem hajlandó, az börtönbe kerülhet, például hallott olyan esetről, hogy valaki tiltott határátlépést követett el, és ilyet nem szabad csinálni. Az előadás végén odamentem hozzá: „Mit gondol, rabbi úr, mi talán rablóvilkosságért ülünk?”

Minden héten tartottak egy politikai előadást is, valószínűleg az se értette, aki a beszédet mondta. „Nincsen ország szebb és gazdagabb, minden ember érzi, hogy szabad!” – ezt énekeltek velünk a börtönben. A kiszabadulás szombatára esett, az volt a rend, hogy előtte egy nappal mindenkit visszavittek az ávóra, ahonnan szombat–vasárnap nem engedtek volna ki. Nem akartam ott tölteni a hétvégét, jóban voltam az örökkel, megkértem őket, hogy csak hétfőn vigyenek át. A feleségem már rég kiszabadult, a sógoromat is kiengedték, csak még rendőri felügyelet alatt állt. Hétfőn kiengedtek engem is. Megérkeztem Kapuvárra, leszálltam a vonatról, és akkor egy felejthetetlen dolog történt: meglátott Szigeti At-

tila országgyűlési képviselő, tüntetőleg odajött hozzám: „Üdvözlöm. Hogy van mindig?”, és barátságosan beszélgetni kezdett, mutatta az embereknek, hogy emberszámba vesz. Ötvenhatban ő lett a Győr-Sopron megyei Nemzeti Bizottság vezetője, ma is tiszteletben tartják az emlékét.

A szökés előtt üresen hagytuk az üzletet, ami maradt, elvették. Nem akartunk Kapuváron maradni, elhatároztuk, hogy fölmegyünk Pestre. A Bajcsy-Zsilinszky úton találtunk egy albérletet egy beteg ortodox zsidónál, aki csak annyit kért, hogy igyekezzünk őt ápolni. De nem sokra rá meghalt, és a lakás ránk maradt. Volt még egy kis pénzünk, abból éltünk. Akkoriban mindenkinek dolgoznia kellett, szerencsére amikor jöttek fölőlem érdeklődni, a házmesterünk, aki nem tudta, hogy ültünk, mindig azt mondta, hogy rendes, megbízható emberek vagyunk. Az, hogy kereskedőként dolgozzak, a szombattartás miatt föl sem merülhetett. Először az ortodox hitközség maceszgyárában dolgoztam, azután az Erzsébet királynő útján, a neológ aggok házában vállaltam takarítómunkát. Háromszázkilencven forint volt a fizetésem, abból harminc lement békekölcsönre, kézhez kaptam háromszázhatvanat, akkor, amikor egy hónapra négyszáznegyven forint volt a lakbér. Senki nem kérdezte, hogy miből élünk. Nagyon utáltam szemetet hordani, a piszokba nyúlni.

Ötvenháromban egy barátunk szólt az egyik rokonának, az Épületüvegezési Vállalat igazgatóhelyettesének, nem tudna-e nekem szombattartó állást szerezni. Ő azt mondta, ha hajlandó lennék nehéz fizikai munkát végezni, el tudja engedni a szombatot. A munka nagyon nehéz, nem találnak rá embert. Rendben van, bementem a személyzeti osztályra, fölverték az adatokat, kérdezte a vezető, tagja vagyok-e a pártnak. „Nem.” „És a Magyar-Szovjet Baráti társaságnak?” „Nem.” „Miért, talán cionista?” „Igen.” „Nem baj, erre a munkára megfelel.” Szóltam, hogy én szombaton nem dolgozok. Azt nem lehet, mondta, ilyen nincs. Kértem, hívja fel az igazgatóhelyettes elvtársat. Felhívta, és ő azt mondta, igen, el kell engedni a szombatot. Volt még egy kérésem, hogy nekem péntek délutánonként háromkor le kell lépni. „Erről aztán már tényleg szó sem lehet!” – nagy mérgesen kiszaladt a szobából, és bevágta az ajtót. Erre a titkárnő odaugrott az ajtóhoz, kulcsra zárta, rádőlt az asztalra, és olyan keserves sírásban tört ki, hogy nem lehetett megállítani. Amikor megnyugodott, kérdelem, mi van, azt mondta, a férjének, akit mint munkaszolgálatost meggyilkoltak, most van a

járcájtja, és örül, hogy van egy ember, aki ennyire kitart a zsidósága mellett; amennyire lehet, mindenben a segítségemre lesz.

A mi gyerekeink szombatot nem jártak iskolába. A gyerekek húsz százaléka hivatalosan tarthatott szombatot, úgy próbáltak nyomást gyakorolni a szülőkre, hogy a tanácsnál mindkét szülőnek külön-külön kellett kérnie az engedélyt, ha az egyikük meggondolta, már nem engedélyezték. Volt az iskolában egy zsidó nő, ő egy gyereket sem engedett szombatot tartani, de a mi tanító nénink rendes volt, szerette a gyerekeket. Utána kapott egy nejlonharisnyát vagy egy golyóstollat, nem érdekes, fontos, hogy megengedte.

Fölvettek a vállalathoz. Tényleg nagyon nehéz munka volt, üvegládákat kellett szállítani, nyolcvankilós a legkisebb, de voltak nyolcszáz kilósak is, négy ember állt a nyitott teherautón, és tartotta a portálüvegeket, hogy a szél el ne dűtse. Hétfő reggel bemutatottak a brigádnak. A másik három munkás egy szót nem szólt hozzám egész idő alatt, úgy kiközösítettek, hogy azt el nem tudom mondani. Milyen fájdalmas volt ott állni, fogd meg, tedd ide, de semmi több, külön vonultak, beültek a kocsifülkébe melegedni, engem nem hívtak. Így ment egész héten keresztül. Pénteken szóltam, hogy szombatot nem jövök, és otthagytam őket. Hétfő reggel, amikor bementem, odajöttek hozzám, kezét fogtak velem, és azt mondták, bocsássam meg a múlt heti viselkedésüket, azt hitték, spicli vagyok, de látják, rendes ember lehetek, mert szombatot tartok. És nagyon jóban lettünk, sokat beszélgettünk, ha valaki korábban le akart lépni, a többi szó nélkül elvégezte a munkáját. Kiderült, hogy az ő fűszerüzletüket is államosították, azért vannak itt, úgyhogy mi voltunk a „fűszeres brigád”. Az egyikük felesége fertőszentmiklósi volt, jól ismertem a szüleit, gyakran vásároltak nálunk. Az asszony nagyon kért, hogy látogassam meg őket, elmentem, és nagyon jól beszélgettünk, ettől még jobban lettünk. Így ment egész télen.

Politikai szempontból ezek voltak a legveszélyesebb évek, ekkor féltünk a legjobban, az újságok cionista összeesküvésekről, a moszkvai orvosperről írtak. Van egy vicc, éjjel becsöngetnek valakihez. „Ki az?” „A halál angyala!” „Hála Istennek, már azt hittem, az ávó!” Pest a viccek városa. Nálunk is mindig csináltak egy-két heccet a fiúk: például a vállalat portása, aki nagy kommunista és elég buta ember volt, kiírta a bódéjára, „Termelj ma többet,

mint tegnap!”, és mutatta büszkén a párttitkárnak. Az meg jól lekapta, mert a fiúk a „tegnap”-ot átfestették „holnap”-ra. Ezek a dolgok mindig csináltak egy kis jókedvet; muszáj is volt. Az emberek nehezen viselték a szovjet uralmat. Egyszer a „Vörös Csepelbe” szállítottunk árut, rögtön odajött hozzánk egy munkás, és figyelmeztetett minket, az és az kommunista, őelőtte ne beszéljünk hangosan. Máskor a tököli repülőtéren voltunk, mentek az orosz tisztet beszélgetve, és a magyar katona, aki az őrséget adta, odasziszegett nekünk: „De beléjük engednék egy sorozatot!” Amikor a vidéki utakról visszaértünk Pestre, mindig kérdezték a többiek: „Na, találkoztatok velük?” „Kikkel?” „Hát az amerikaiakkal!” – ilyen volt a hangulat Magyarországon.

Egy nap följött hozzánk Stolczné, és elmesélte, hogy a fiát letartóztatták mint kulákot. A cséplőgépet és a kombájnokot elvette tőlük a szövetkezet, úgy látszik, nem értettek hozzá, mert eltörött valami, erre azt mondták, hogy a fiú rontotta el bosszúból. Az ügy Jónás népbírószági tanácselnök elé került, akinek a testvérével együtt akartam megszökni a várpalotai munkaszolgálatból. Elmentem hozzá, azt mondta, hogy nagyon szívesen összehoz a testvérével, de előre megmondja, hogy ne számítsak protekcióra. Össze is hozott vele, én meg elmondtam, hogy ha tényleg bűnös a fiú, ítélje el; én tudom, hogy a család nem lehet a rendszer ellensége, mert a háborúban szökött katonákat és munkaszolgálatosokat bűjtattak. Kértem, hogy legyen tárgyilagos, és aszerint hozzon ítéletet. A végén felmentették a fiút, úgyhogy viszonzozhattam nekik a jóságukat.

Tavasszal elbocsátottak: annál a vállalatnál az őszi és a tél számított főszezonnak, tavasszal és nyáron nem volt munka. Újra elmentem az aggok házába. Ősszel kaptam egy levelet az Épületüvegezési Vállalattól, szeretnék, ha visszamennék hozzájuk. Kértem, hogy nyárra is biztosítsanak munkát, megígérték; télen szállítómunkásként dolgoztam, nyáron a raktárban. Később levettek a szállításról, és a raktárban maradtam, de a fiúkkal megmaradt a baráti viszony, mindig segítettem nekik fölrakodni. Amikor trösztösítették az üvegezési vállalatokat, összevontak minket a Vadász utcai „üvegházzal” – amelyik negyvennégyben svájci védelem alatt állt. A szállítási felelős párttag volt, de a munkáját nem végezte el, állandóan a nőknél járt az esze, ahová üveges ment, ott az üveg hiányzott, ahová üveget küldtek, ott üveges nem volt; egy *balagán* volt, magyarul. Szóltak, hogy én ismerem a helyeket, ismerem

a problémákat, vegyem át a munkáját. Átvettem, papíron szállítómunkás maradtam, ők se akarták, hogy értelmiségi legyek, én sem, mert akkor megtudták volna, hogy ültem. Szépen ment a munka, nagyon jóban voltam mindenkivel, ráadásul a Vadász utcából mindennap haza tudtam menni ebédelni a Bajcsy-Zsilinszky útra. Egyik hétfő reggel a tröszt diszpečsere, aki azelőtt állítólag miskolci ortodox zsidó volt, azt mondta, nem látott engem szombaton dolgozni. Mondom, nem is fog, nekem elengedték a szombatot. Bement a vállalatvezetőhöz, de ő azt válaszolta neki, hogy a legjobb információkat kapta rólam, őt nem zavarja, hogy szombaton nem járok be. Amikor kinevezték vállalatvezetőnek, valaki más is besúgta neki, hogy én szombaton nem dolgozok, de ő nem vett róla tudomást. Mindez akkor derült ki, amikor egy nap hívatott: „Abelesz elvtárs, maga lesz a munkabiztonsági megbízott.” Nem akartam elvállalni, mert ha baleset történt, mindig a munkavédelmi felelősöket ültették le. Erre elmesélte, hogy amikor idekerült, beárultak nála, a diszpečsereknek is fáj a szabadnapom, mégis megtartott. Ha elfogadom az új beosztást, van sabsesz. Ha nem, nincs sabsesz. Nem volt más választásom. Ahogy kinevezték, a második héten kijöttek a minisztériumból, a munkavédelmi naplót szerették volna látni. Azt se tudtam, mi az. Az igazgató megvédett, legyenek nyugodtak, rendben lesz minden. Elmagyarázták, hogy ki kell tanítani az embereket, naplót kell vezetni, és két hónapon belül egy balesetelhárítási útmutatót írni. Nagyjából tudtam, mik az érzékeny pontok, és megírtam a könyvet. Tisztában voltam azal, hogy ez így nem elég, ezért beleírtam, hogyan volt a kapitalista világban, és hogy van ma, Sztálin elvtárs a népek atyja, és építjük az ötéves tervet – a megszokott duma. Megmutattam az igazgatónak, gratulált, bevittem a minisztériumba, azt mondták, nagyon prima. Nem lenne-e kedvem ott dolgozni? Abban a pillanatban lebuktam volna, a priuszomat soha nem írtam be az önéletrajzomba. Mondtam, én fizikai munkával akarom építeni az országot. „Jó, teljesítjük a kívánságát, dolgozzon csak tovább.” Azt nem tudom, másutt milyen szervezés volt, de itt a saját szememmel láttam, milyen pazarlás folyt az országban. Kitalálták, hogy cementet összekevernek valamivel, ezzel megspórolják a gittet, és ezzel üvegezték be egy traktorgyár tetejét. Télen persze megfagyott, az üvegtető összetört, és behullt a drága esztergagépekbe. Vagy, kaptunk egy nagyon nagy megrendelést, építették az új csőgyárat, készen kel-

lett lennie Sztálin elvtárs születésnapjára. Kimentem Csepelre, még nem álltak a falak, gondoltam, ráérek üveget küldeni. Sürgönyöztek, hogy mire várak, visszaüzentem, erre jött egy parancs az oroszoktól, ha nem küldjük az üveget, az egész gyárat elviszik Szibériába. Elküldtem. Éjjel-nappal dolgoztak a munkások, rabok százai, egy nagy gödröt import koksszal töltöttek fel, hogy a teherautók minél közelebb mehessenek; az egyik fal még hiányzott, de a színpadot már fölállították az avatóünnepélyhez, és a kemencét elkezdték fűteni, hogy december 21-én kihúzhassák az első csövet. Ki is húzták. Aztán januárban jöttek az új megrendelések, mert a nagy fagyok után az egész gyárat újra kellett üvegezni.

Ekkoriban történt, hogy egy reggel megállított a párttitkár: „Mit szólsz, Abelesz elvtárs, az egyik munkás nem akar békekölcsönt jegyezni! Tudod, mi történt a MÁVAG-ban? Valaki nem akart békekölcsönt jegyezni, a többiek kivitték a kapuhoz, bekerültak és elzavarták, ők ilyen emberrel nem akarnak együtt dolgozni. Vajon nem ezt kellene csinálni nekünk is?” Nem akartam volna, de a börtönműtám meg a szombat elengedése miatt mi mást felelhettem volna neki: de igen. „Nagyszerű, akkor nem sokára tartunk egy röpgyűlést, kérlek, mondd el ott is a véleményedet!” Láttam, hogy a többieket is megállította, és természetesen mindenki azt válaszolta, hogy igenis, így kell bánni az ilyenekkel. A munkakezdés után rögtön megkezdődött a gyűlés, a párttitkár elmondta, miről van szó, mit csináltak a MÁVAG-osok, és megkérdezte, mi erről a véleményünk. Körülnézett, de senki nem szólt egy szót se. Végül felállt a legjobb dolgozó, és azt mondta, ha tényleg nem akar békekölcsönt jegyezni, akkor nekünk is ezt kell csinálni; de ő nem hiszi el róla, mert rendesen dolgozik. Erre fölszóltam én is, hogy én se tudom elhinni, mert nagyon rendes és jó munkás. Így a párttitkárnak nem sikerült a terve, és a fiúnak nem lett semmi baja.

Amikor Nagy Imre idején enyhült a helyzet, megengedték a szombattartó szövetkezetek alakítását. Vidéken addig is voltak, például Kapuváron, amikor elvették az üzletet, tizenötön–húszan összeálltak, és asztalosmunkákat csináltak. De Pesten csak ötvennégyben alakultak zsidó szövetkezetek. Szóltam az igazgatónak, hogy hívtak egy szövetkezetbe, és elmegyek, azt mondta, hogy egy nemzeti vállalattól munkást csábítani büntetendő cselekmény, úgyhogy inkább nem is hallotta, amit mondtam. Később egy termelési értekezleten a nevemet mondták, valami

átírás érkezett a trösztől, csodálkoztam, hogy eddig rendes volt, és most meg akar szégyeníteni. De kiderült, hogy a munkámért kaptam dicséretet, és pénzjutalomban részesültem. „Látja, milyen jövője van itt? Kár lenne itthagyni.” A munkások küldöttséget menesztettek az igazgatóhoz és a főkönyvelőhöz, hogy ne engedjenek el, hajlandók szombaton mindent megcsinálni, csak maradjak ott velük. De nem tehetek semmit, mert a diszpécser tovább fúrt, végül azt mondta, vagy én megyek el, vagy az igazgató. Nagyon fájt, amikor eljöttem. Olyan jóban voltam ott mindenkivel. Jobban a szívemre vettem, mint amikor Magyarországot hagytam ott.

Beléptem a Práter utcai Fémtömegcikk, Vas- és Játékáru Szövetkezetbe, aminek volt egy negyvenfős „kóser” részlege. Az egyik árunak jó volt a normája, a másíknak rossz, az egyik több pénzt hozott, a másik keveset. Megegyeztünk, hogy mindenki igyekszik, amennyire tud, és a ledolgozott órák szerint kapjuk a fizetést. Játéktelefonokat gyártottunk fémből, két ember dolgozott a présen, senki nem akarta csinálni, mert borzalmas erő kellett a lenyomásához, két óránál tovább senki se bírta. A szövetkezetben is történtek furcsa dolgok, az elnök lebukott, mert a szövetkezet két lova milliókat evett meg, papíron, ilyen ma is van, csak benzinpénznek hívják. Egy év után nem nagyon volt munka, el kellett bocsátani az embereket. Engem ott akartak tartani, de egy barátom máshová hívott: bedolgozónak a Kézifonó Szövetkezetbe. Történt ott egy csúnya eset. Én a Dessewffy utcában imádkoztam, az volt hozzánk a legközelebb. Amikor Singer rabbi alijázott, jött helyette egy rabbi, valahonnan Soltvadkert környékéről. A veje alapította a szövetkezetet, csinált valami fekete dolgot, elkapták, és megszarolták, hogy ha besúgó lesz, akkor elengedik. Elfogadta, néha bement a rendőrségre, és elmondott valami apróságot. De egyszer komolyabb dologra kérték, arra már nem volt hajlandó, elment a Nagyfuvaros utcai templomba, és fölakasztotta magát.

Mindenkinek meg kellett vennie a fonógépet. A barátomnak volt pénze, társult egy állami fonoda munkavezetőjével, és bevettek egy pápai mérnököt is. A munkavezető beállította a gépeket, és amikor valami *pancser* történt – természetesen Noé idejéből való gépek voltak –, megjavította. De hogy ne kelljen eljönnie mindennap, betanított engem, később már alig jött, én is meg tudtam javítani a gépeket. Dolgoztunk vagy öt-hatan, egy keresztény asszony, a többiek zsidók, a munkavezető az egész családját

odahozta. Megkaptuk a nyersanyagot, megfontuk, beszállítottuk. A Kerepesi út és a Hungária körút sarkán, egy pincében volt az üzem, reggel hat órára értem be, napi tizenkét órát dolgoztam. Jó hangulat alakult ki, mindenki segített a másíknak, beszélgettünk, kiderült, hogy már mindannyian ültünk tiltott határátlépésért – kivéve a keresztény asszonyt, az ő férje Kínában volt kiküldetésben.

A munkámon kívül volt egy másik fontos elfoglaltságom is. Amikor a Jointot mint kémszervezetet betiltották, az izraeli követség néhány megbízható emberen keresztül osztotta ki a segélyeket, és egy barátom, akinek sikerült alijázni, beajánlott, hogy én vegyem át helyette. Mindig vasárnap mentem, mert olyankor a hetijegy minden vonalra érvényes volt, megkaptam a pénzt, és kiosztottam. A követség a Vilma királynő úton volt, mindig néztük, nem fényképeznek-e, odabent meg fölcsavarták a rádiót, amikor beszélgettünk, féltek a lehallgatókészülékektől. Az *Új Kelet* azt írta, hogy Romániában húsz–huszonöt évet kaptak, akik lebuktak, vasárnaponként a feleségem az ablakban állva várta, mikor érek haza, mégis meg kellett csinálni, olyan borzalmas állapotban éltek az emberek. Lakott a Király utcában egy bácsi, nem tudott megmozdulni, feküdt egy sötét lyukban. De jártam olyan helyen is a Lipótvárosban, ahol perzsaszőnyeg volt, a vitrin tele ezüsttel, kristályokkal; visszamentem a követségre, és mondtam, ennek az embernek többet egy fillért se.

Dolgoztunk, míg el nem jött ötvenhat októberre. Mentem haza, lovas rendőröket láttam a Kerepesi úton. Mindenféle hírt hallottam, hogy valami volt az oroszokkal, támadtak, vagy mi, de a rádió nem mondott semmit. Másnap reggel öt órakor munkába akartam menni, a házmaster azt mondta, ne menjek, egy orosz dzsipet fölgyújtottak a Kiskörúton, a vilamosok se járnak. Akkor a rádió már kezdte mondani, hogy fegyveres banditák támadták meg a középületeket. Ott laktunk a Bajcsy-Zsilinszky út és a Nagymező utca sarkán, az ablakok az utcára néztek, láttunk mindent: jöttek a tüntetők a Kiskörútól a Nyugati felé, talán százezrek, az út teljes szélességében, vitték a zászlót, már voltak sebesültek is, akik felkötött karral mentek. A Nagymező utcából pedig egy hernyótalpas alakulat érkezett, épp a mi házunk előtt találtak a tömeggel. Megállt a levegő, aztán a katonák elkezdtek integetni, hallani lehetett azt a megkönnyebbült sóhajt. Láttuk a Kossuth teret a mézszárlás után, tiszta vér volt. A

Honvédelmi Minisztériumból lőtték a Kilián laktanyát, és viszont, a fejünk fölött mentek a lövedékek. Ott álltam a Margit-hídon, amikor hozták Mindszentyt. Az első szombaton nem mentünk el imádkozni a Desseffy utcába, a következő szombaton már igen, és akkor a tórából az előző héten elmaradt szakaszt is fölolvastuk – ilyen még soha nem fordult elő. Amikor az oroszok kivonultak, megkönnyebbültünk, faluról küldtek föl ennivalót, ingyen, hogy le tudjuk rázni az oroszokat. Velünk szemben volt egy pékség, egyszer, mikor kenyérért álltunk sorba, egy ember elkezdett zsidózni, de a tömeg rögtön lecsendesítette: itt nem lesz zsidózás.

Amióta elhatároztuk, hogy kimegyünk Izraelbe, félévenként adtuk be a kérvényeket, egyszer hosszú levélben válaszoltak, máskor csak egy cetlit küldtek, de mindig visszautasították. November elején az izraeli követség két buszt akart Bécsbe küldeni azokkal, akiket ismertek. Megbeszéltük, hogy hétfőn hol lesz a gyülekező. Vasárnap reggel bejöttek az oroszok. Gondoltuk, valahogy mégis kimegyünk. Újra elkezdtünk dolgozni az üzemben, és valaki azt mondta, tud szerezni egy teherautót meg egy iratot, orosz pecséttel, hogy élelmiszert hozunk. Ha megígérem, hogy átviszem őket a határon, minket is magukkal visznek. Mondtam, ezt nem tudom megígérni, de azt igen, hogy a határ mellett pár napig ismerősöknél legyünk. Megegyeztünk, este megfürdettük a gyerekeket, mindenki dupla fehérneműt vett. Reggel hétkor lementünk a ház elé, a házmester valahogy kiszúrt, azt mondta, ne menjünk Izraelbe, mi olyan becsületesek vagyunk, ott a zsidók be fognak minket csapni. Föülünk a teherautóra, közel a fülkéhez, hátra pedig olyanok ültek, akik Pest környékén laktak, ha megállítanak, lássák, hogy nem nyugat felé megyünk. Álcázásnak vettünk ennivalót, káposztát, főzelékeket, gyümölcsöt. Megbeszéltük, ha minket is kérdeznek, azt mondjuk, kibombáztak, hazamegyünk Kapuvárra. Párszor megállítottak, de hozánk el se jutottak. Megérkeztünk Győrbe, ott azt mondták, Sopron felé nem mehetünk. Mondtam, akkor nem kelet felől megyünk Kapuvárra, hanem délről, Pápán és Beleden át, ott nem ellenőrzik annyira. Kapuváron kerestem a húgomat, de már elmentek ők is, amiket itt felejtett, odaadták nekem. Kapuvártól csak tíz kilométer a határ, de besüllyedtünk a sárba, otthagytunk minden ennivalót a teherautón, és elindultunk gyalog. November vége volt, nagyon hideg, bementünk egy istállóba melegedni, a tehének nyalogatták a gyerekeket. Az oroszok kezd-

ték lezárni a határt, hallottunk lövéseket is, mondtam, valakivel elmegyek körülnézni, de a feleségem nem engedett, végül éjszaka elindult az egész család. A magyar határőrök odavittek a határhoz, az egyik csatornán átvittek csónakkal, a másik fölött gerenda volt, egy kötélbe kapaszkodva kellett átmenni – átértünk Ausztriába. Régóta terveztük, hogy megyünk, minden vasárnap kirándultunk a hegyekben, hogy a gyerekeket szoktassuk a gyalogláshoz. Körülbelül húsz kilométert mentünk a négy gyerekkel, a legkisebb akkor volt hatéves, rátette a fejét a kezemre, és alva jött mellettem. Helyet kerestünk magunknak egy szalmakazalban, reggel láttunk egy falut, bementünk, egyszer csak megszólalnak magyarul. Mit csináltunk? A sötétben visszakerültünk Magyarországra? Nem lehet, a folyón nem jöttünk át. Legyünk nyugodtak, mondták az emberek, Ausztriában vagyunk. A menekülteket egy iskolába tették, a plébános hozott ennivalót. Telefonáltam az izraeli követségre, itt vagyunk, küldjenek értünk kocsit. Ez csütörtökön történt, péntek reggelre megígérték a kocsit, de nem jött. Fölkéredzkedtünk egy teherautóra, ami tejet szállított Bécsbe, a feleségem bent ült a kabinban a kicsivel, én meg a többivel hátul fagyoskodtam. Ahogy Bécsben leszálltunk, megállt mellettünk egy elegáns kocsit, benne egy elegáns férfi, aki látta, hogy magyar menekültek vagyunk, banánt és csokoládét dugott a gyerekek zsebébe, és följánlotta, hogy töltsünk néhány napot a villájában. Mondtam, köszönjük, már várnak minket. Elmentünk a követségre. Szombatra a Nord Szállóban kaptunk helyet, a hitközség gondoskodott ennivalóról. Nem volt semmink, a Jointtól kaptunk pénzt, egy áruházban bevásároltunk. Kaptunk egy ideiglenes útlevelet, egypár napig eltartott, amíg az igazit is kiállították, közben fölkerestünk néhány ismerőst. Odautazott az öcsém Londonból, próbált rábeszélni, hogy menjünk vele, de én Izraelbe akartam menni.

Egy régebbi típusú, rozoga repülőgéppel jöttünk, Athénban le is kellett szállni pihenni. November 25-én, reggel érkezünk meg, borzalmas hőségben; *hamaszkor*, forró, száraz levegőben, sivatagi szélben. Nem tudtuk, milyen az élet Izraelben; én hallgattam az izraeli rádiót, és tanulgattam ivritül, de erre nem készültünk fel, jöttünk a meleg ruháinkban. Mi lesz itt nyáron? Mindegy, akármi lesz, a fontos, hogy itt vagyunk. A Szohnuttól minden bevándorló kapott egy vaságyat, matracot és két pokrócot meg egy vacak kis petróleumfőzőt pár fazékkal. Később adtak pénzt is, egész keveset, és mindenkit beíratnak há-

rom hónapra a Kupat Holim betegsegélyzőbe. Egy autó elvitt oda, ahová kértük. Élt egy unokatestvérem Beer Jakovban és egy Spitzer nevű ismerősöm Avigdorban, mi Beer Jakovba mentünk, Spitzer pedig elvitte magával a gyerekeket Avigdorba. Kezdünk körülnézni az országban, hol telepedhetnénk le. Egy vallásos mosávba akartunk menni, Spitzer Jeszodotot ajánlotta, ott rendes magyar emberek laknak. Elmentünk, beszélgettünk, láttuk, hogyan dolgoznak, esténként pedig tanulnak. Megkérdezték, hány gyerekünk van, mondtam, négy. „Az egy kicsit sok.” „Nekünk nem sok” – és otthagytam őket. Utánunk jöttek autóval, hogy visszavigyenek a mosávba, de köszöntem szépen, nekem senki ne legyen szívességet.

Bizonyos helyekre pénzzel próbálták az embereket csábítani, például tudtuk, ha Herzlijára megyünk, nyolcszáz lírát kapunk, és a lakásra csak háromszázat kell befizetni; ha Kfar Hasidimra, akkor hatszázat kapunk és hatszázat fizetünk; ha Bné Brákba vagy Jeruzsálembé, akkor ezer lírát kell fizetni a lakásért, és csak háromszázat adnak. A gyerekek Avigdorban voltak, mi meg járkáltunk, néztük a helyeket, reggel sose tudtuk, hogy este hol fekszünk le, már elkészültem arra, hogy sátorban fogok lakni. Spitzer mutatott egy Szohnut-lakást Jeruzsálemben, nekem tetszett, mutatott egy másikat, az még komolyabb volt, monda, ne siessük el. Jeruzsálem nagyon szélsőséges, a Meá Seárimban túl vallásosak, másutt meg túl vallástalanok laknak. A legjobban Bné Brák tetszett, ott élt a magyar ortodoxia, oda költözött a fiatal Ungar rabbi is, aki az esketési szertartásunkat vezette, mindenki magyarul beszélt, az ember ismerősökkel találkozhatott az utcán. Mindenütt narancsültetvények voltak, annyira nem épültek még ki az utcák, hogy egyszer, amikor este jöttünk haza, Ramat Ganban kötöttünk ki.

Nagy volt a munkanélküliség, mindenki azt mondta, előbb munkahelyet kell szerezni, majd lesz lakásom, ha keresek. Egy barátom beajánlott egy Petah Tikva-i textilgyárba. Mondtam, hogy Pesten már csináltam ilyet, az igazgatóhelyettes aprólékosan kikérdezett, hogyan javítottam ki, ha ilyen és ilyen *pancier* történt, aztán fölvettem. Először mindenféle segédmunkát végeztem, gépalkatrészeket tisztogattam, bálákat cipeltem. Szóltak, ha megérkeznek Svájból az új gépek, azokon fogok dolgozni. A gépekkel érkezett egy szerelő, amikor befejezte az összeszerelést, odaküldtek. A fonalat kellett befűzni, a svájci megindította a gépet, de a kezem nagyon

durva volt a bálacipeléstől, és az előfonal szétmállott a kezemben. Nagyon mérgesen nézett rám, de az ujjaim egy-két perc alatt megszokták a fonalat, és mire ő befejezte a munkát, én már végeztem, egészen meghökkent. Elkezdte megmutogatni a gépet, mondtam neki, hogy ismerem, csak mi ezt Pesten sokkal egyszerűbben csináltuk, fölcstánt, hogy ez itt nem Pest, hanem Palesztina. Az igazgató szólt, mindent hagyjak rá, úgymint elmegy, utána meg úgy dolgozok, ahogy akarok. Kérdezték, tudnék-e két gépen dolgozni egyszerre; tudok; beállítottunk még egy gépet. Kérték, hogy tanítsak be másokat is, akkor már három műszakban dolgoztunk, ha valaki korábban jött be, a másik mehetett öltözködni, ha valakinek dolga volt, cseréltünk egymással. Akartak hozni még két gépet, viszont a négy gép már olyan messze lett volna egymástól, hogy egy ember nem tudott volna az összes fonalra felügyelni. Volt egy javaslatom, hogy ne egymás mellé tegyék a két-két gépet, hanem derékszögben, hogy az ember úgy álljon közöttük, mint egy éknek a hegyében. Meglátta a gyár tanácsadója, a haifai technikum mérnöke, és azt mondta, ez igen. Kaptam egy komoly pénzüjrat, és attól kezdve a tanácsadó, ha jött a gyárba, mindig keresett, nincs-e valami újításom. Elküldtek egy tanfolyamra, és kineveztek az egyik műszak vezetőjének. Később termelési osztályvezető lettem, és annak az öt embernek az egyike, akik a gyárat érintő fontosabb kérdésekben döntenek.

Fájó szívvel jöttem el Magyarországról, mégiscsak ott töltötte az ember az életét. Megvolt mindennünk, nem tudtuk, mi elé megyünk idegenben. Azonban a családjunk legyilkolása után maradni sem tudtunk volna; testvérek közé jöttünk, és boldogok vagyunk, hogy itt lehetünk.

Azóta háromszor jártam otthon. Kerestem Stolczékat, akik negyvenötben bújattak bennünket; először nem találtam őket, aztán tavaly sikerült, és találkoztunk, a télen pedig már azért utaztam Budapestre, mert a javaslatunkra megkapták a Jad Vasém „Igaz Ember” kitüntetését.

A kitüntetés előtt meglátogattuk Stolczékat. Havazott, a vonat csak lassan tudott menni, sokáig nem tudtunk ott maradni. Álltam az ablaknál, ahol annak idején a németek elől kiugrottunk, és egy darabon fölmentem, amerre menekültünk. Állítólag van arra valami mészégető, az a gyanúm, hogy a bunker az, amit mi építettünk. Meg akartam keresni, de akkora hó volt, hogy nem tudtam odamenni. Talán legközelebb.